

KASR-I HÜMÂYUN

Selâtin camilerinde, önemli tekkelerde ve resmî binalarda yer alan, padişahların dinlenmesine ve görüşmeler yapmasına mahsus kasır.

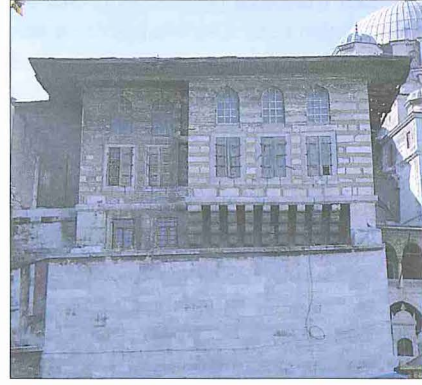
Osmanlı döneminde selâtin camilerinde, padişahların ziyaret ettiği ve çok defa onlar tarafından ihya edilmiş olan geniş kapsamlı tarikat yapılarında ve resmî binalarda hükümdarın dinlenmesi, gerektiğinde bazı şahısları huzuruna kabul edip görüşmesi için özel olarak tasarlanmış bağımsız bölümlere **kasr-ı hümâyun** veya **hünkâr kasrı** denilmiştir. Saraya bağlı olan veya şehrin yakın çevresinde bulunan, padişahların gününbirlik gezilerde kullandığı bağımsız yapılar da kasr-ı hümâyun ya da kısaca **kasır** veya **köşk** olarak adlandırılır (bk. KASIR).

Camilere ve tarikat yapılarına bağımlı olarak tasarlanan kasr-ı hümâyunların mimari programı bir odayla bir helâ-abdestlik biriminden ibaret küçük dairelerden tam teşekküllü barınma tesislerine kadar giden bir çeşitlilik arzeder. Kasr-ı hümâyunlar padişahların namaz kıldığı, caminin harimine açılan hünkâr mahfille-riyle irtibatlıdır. Başka bir deyişle kasr-ı hümâyunlar hünkâr mahfillerinin gerisindeki istirahat ve resmî kabul bölümleridir. Tek başına ele alındıklarında sivil mimarinin kapsamına giren kasr-ı hümâyunlar, genellikle XVIII. yüzyıldan çok geriye gitmeyen Osmanlı sivil mimarisinin nâdir örneklerini meydana getirmekte, konut tasarımının XVII. yüzyıldan bu yana gelişimini belgelemektedir.

Camilerde İstanbul'un fethinden önce tesbit edilebilen tek örnek Bursa'da I. Mehmed'in inşa ettirdiği, Hacı İvaz Paşa'nın tasarladığı Yeşilcamide

(1419) görülür. Yapının kuzey kesiminde üst katta yer alan bu mekânlar topluluğu hünkâr mahfilini kuşatmaktadır. Caminin bünyesi içinde çözümlenmiş ve kitlesiyle kaynaştırılmış olan bu mekânlardan kible tarafında yer alanlar birer pencereyle harime (sofa birimine), kuzey yönünde bulunanlar ise merkezinde küçük havuzların bulunduğu birer eyvanla dışarıya açılır. Taçkapıdan girildiğinde sağa ve sola doğru ilerleyen dar koridorların nihayetinde yer alan simetrik konumda iki dar merdiven hünkâr mahfiliyle söz konusu mekânlara ulaştırır. Zemin katta, bu kesimin altına isabet eden ve sofaya açılan eyvanı yanlardan kuşatan, duvarları ve tavanları baştan başa çiniyle kaplı, Bursa kemerli eyvanların da devlet ricâline ve ileri gelen ulemâya tahsis edildiği ileri sürülmektedir.

Özgün biçimiyle günümüze ulaşan en eski hünkâr mahfili örneği Edirne'deki Beyazıt (II.) Camii'nde (1488) yer almakta, ancak bu mahfile bağlanan bir kasr-ı hümâyun bulunmamaktadır. Bursa Yeşilcamii'den sonra bilinen ikinci örnek İstanbul'da Sultan Ahmed Camii'nde'dir (1616). Caminin güneydoğu yönünde iki katlı bağımsız bir kitle olarak yükselen kasr-ı hümâyun, caminin kible ve doğu yönlerindeki avlular arasında bağlantıyı sağlayan tonozlu geçidin üzerine oturtulmuştur. Zemin katı kuzey cephesindeki girişe ulaştıran ve XIX. yüzyılın başına kadar bütün kasr-ı hümâyunların vazgeçilmez bir parçası haline gelecek olan rampa kendi türünün ilk örneğidir. Kasrın zemin katında ve üst katında kare planlı ikişer oda ile bir helâ-abdestlik birimi bulunur. Ocaklarla donatılmış olan bu odalardan zemin katta yer alan ve maiyete tahsis edilmiş olanlar omurgalı çapraz tonozlarla, hünkâra ait olan üst

Yenicami kasr-ı hümâyunu – Eminönü / İstanbul

kattaki odalar ise ahşap çatı ile örtülmüştür. Kible yönünde manzaraya hâkim bir konumda yer alan ve asıl hünkâr odası olduğu anlaşılan birim çatı altında gizlenen bir kubbe ile taçlandırılmıştır. Üst kattaki odalar, dinî ve sivil yapılarda aynı oranlar ve ayrıntılarla görülen çift sıralı pencerelerle aydınlanır. Geniş saçaklı, kurşun kaplı bir çatının örttüğü kasır, iki yandan merdivenler ve camekânlarla kuşatılmış olan bir rampa ile harimin güneydoğu köşesindeki hünkâr mahfiline bağlanmaktadır. Yakın tarihlerde kasrın ahşap kısımlarının yandığı için restore edilirken aslına ne derece uygun yapıldığı bilinemez.

İstanbul camilerindeki kasr-ı hümâyunların en ihtişamlısı, Hatice Turhan Vâlide Sultan tarafından 1663'te tamamlanan Yenice Camii'de bulunmaktadır. Caminin güneydoğu yönünde yer alan, konsollu çıkmaları ve geniş saçaklarıyla dikkati çeken kasır Bizans dönemine ait sur kalıntıları üzerine oturmakta, altında yer alan sivri beşik tonozlu geçit Eminönü Meydanı ile Bahçekapı arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Kısa süreli kullanımın ötesinde Hatice Turhan Vâlide Sultan'ın ramazan aylarında ikamet ettiği bilinen kasır caminin arkasında (kible tarafında) yer alan, yanları camekânlı, üstü beşik çatı örtülü bir rampaya sahiptir. Dar açı ile caminin kitlesine sapanan rampanın ulaştırdığı "L" planlı sofanın gerisinde, ocaklarla ve çift sıralı pencerelerle donatılmış iki oda ile bunların arasında bir helâ-abdestlik mekânı sıralanır. Vâlide sultana ayrılmış olan oda, çatı altında gizlenen bir ahşap kubbenin örttüğü kare planlı bir birimle dikdörtgen planlı bir ey-

Fatih Camii
kasr-ı hümâyunu
rampası

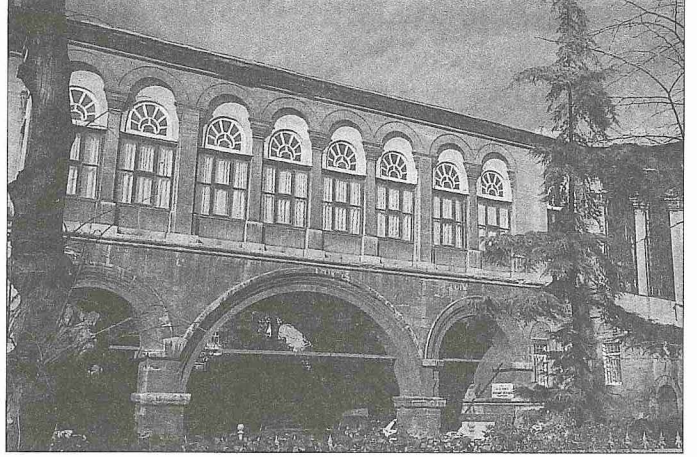
vandan meydana gelmektedir. Söz konusu eyvan kesme küfeki taşından konsollara oturan bir çıkma teşkil eder. Kasr-ın hünkâr mahfiline bağlandığı kesimde de aynı biçimde konsollarla desteklenen bir çıkma bulunmaktadır. Bu esas katta sofanın ve odaların duvarları, ayrıca ocakların davlumbazları çini levhalarla kaplanmış, ahşap tavanlar ve kubbe kalem işleriyle bezenmiş, kapılarla pencereler sedef ve bağa kakmalı kanatlarla donatılmıştır. Bu katın altında yaklaşık aynı plana sahip, ancak daha alçak tutulmuş olan katta da hizmetkârların odaları yer almaktadır.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde (1734) harimin güneydoğusundaki girintiye dışarıdan bakıldığında, zamanında burada yer alan fevkanî kasrın izleri günümüzde de teşhis edilebilir. Küçük bir ahşap çıkma şeklindeki hünkâr mahfiline bağlanan bu kasrın da ahşap olduğu ve camiye bitişik olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır. doğu-batı doğrultusunda gelişen giriş rampasının kalıntıları seçilmektedir. Söz konusu cami, selâtin camileri dışında kasr-ı hümâyuna sahip bir örnek olarak dikkati çekmektedir. Bu yapıdaki izlerden hareketle Yeni Vâlide Camii'nde (1710) konumu ve boyutları itibarıyla Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne benzeyen, ancak XIX. yüzyılda yenilenmiş olan ahşap hünkâr kasrı çıkmasının yerinde de önceleri aynı türde bir mekânın bulunduğu var sayım olarak ileri sürülebilir.

Osmanlı mimarisinde barok üslûbun ilk önemli uygulaması olan Nuruosmaniye Camii (1755), giriş rampasını izleyen ve avluyu köprü şeklinde katederek caminin güneydoğu köşesindeki hünkâr mahfiline saplanan gösterişli galerisiyle yeni bir uygulamayı başlatmıştır. İki yandan kemerli pencere dizileriyle aydınlanan beşik çatı örtülü bu rampa-galeri ikilisi daha sonra Ayazma Camii (1761), Lâleli Camii (1763) ve özellikle Eyüp Sultan Camii'nde (1800) farklı oranlar ve ayrıntılarla tekrar edilecektir. Her ne kadar Nuruosmaniye Camii'nde bağımsız bir kasr-ı hümâyundan söz edilemese de burada ilk olarak görülen bu köprülülük galeri, hünkâr mahfilleriyle bunlarla bağlantılı kasırların giderek önem kazanmaya başladığını göstermesi açısından önemlidir.

Bursa'daki Yeşilcami'den yaklaşık üç buçuk asır sonra hünkâr mahfilinin tekrar harimin kuzey duvarına alındığı Ayazma Camii'nde yapının kuzeydoğu yönüne yerleştirilen kasır ufak boyutları, düşey doğrultuda gelişen oranları ve barok üs-

Nuruosmaniye
Camii
kasr-ı hümâyuna
bağlantıyı
sağlayan geçit

lûbu yansıtan ayrıntıları ile camiye uyum sağlamaktadır. Birleşik kemerli pencerelerin sıralandığı fevkanî bir galeriyle hünkâr mahfiline bağlanan kasır, kare planlı ve tekne tavanla örtülü bir birimle buna bağlanan dikdörtgen planlı ve düz tavanlı bir eyvandan meydana gelir. Bu odanın yanında da bir helâ-abdestlik birimi bulunmaktadır.

III. Mustafa'nın Ayazma Camii'nden sonra 1767-1771 yılları arasında yeniden inşa ettirdiği Fâtih Camii'nin tasarımına hâkim olan, klasik üslûba yaklaşma ve geleneksel biçimlere bağlı kalma eğilimi hünkâr kasrında da gözlenebilir. Harimin güneydoğu köşesine bitişen kasrın rampası barok üslûptaki ayrıntıları dışında Yenicami'deki rampayı hatırlatmakta, hünkâr odasının pâyelere oturan çıkması da ağır başlı oranları ile XVII. yüzyılın geleneğini sürdürmektedir.

Beylerbeyi Camii'nin (1778) kasr-ı hümâyunu harimin kuzey cephesi boyunca son cemaat yeri revakının üzerinde uzanmakta ve geç dönem selâtin camilerinin en belirgin özelliklerinden birini oluşturan bu düzenlemenin ilk örneğini sergilemektedir. Bu yapıdan sonra Şebsafâ Kadın (1787), Selimiye (Üsküdar) (1805) ve Nusretiye (1826) camilerinde de son cemaat yeri revaklarıyla bütünleşerek zarif bir görünüm arzeden kasırlar Abdülmecid döneminden itibaren aynı konumu devam ettirmiş, ancak son cemaat yeri revakları devreden çıktığı için bu bölüm iki katlı bir kitle halinde camilerin giriş (kuzey) cephelerini kaplamış ve bu cephe- lere Tanzimat dönemi saraylarını ya da resmî binalarını hatırlatan bir görünüm kazandırmıştır. Küçük Mecidiye (1848), Hırka-i Şerif (1851), Ortaköy Büyük Mecidiye (1852), Dolmabahçe (1853), Sâdâbâd (1867), Aksaray'daki Pertevniyal Vâlide

(1874) ve Yıldız Hamidiye (1885) camileri, Osmanlı mimarisinde kasr-ı hümâyunların aldığı bu son şekli ortaya koyan örneklerdir.

Ayasofya'nın Sultan Abdülmecid döneminde yapılan restorasyonu sırasında (1847-1849) İsviçreli mimar Gaspare Fossati yapının Bâb-ı Hümâyun tarafındaki köşesine yeni bir kasr-ı hümâyun inşa etmiştir. Dışarıdan sivri kemerli çok büyük pencerelerden ışık alan ve ortada da dışarıdan kapısı olan bu kasrın girişin sağ tarafında büyük bir salonu ve ortadaki taşlığın sol tarafında hizmetkâr odası ile bir helâ bulunmaktadır. Bu taşlıktan üzerinde eski bir döneme ait olan kapıdan uzunlamasına bir salona geçilir. Ancak tavana açılmış aydınlıktan ışık alan bu uzun mekânın kalem işi nakışlarla süslenmiş olduğu ve üstünü örten beşik tonozla karşıt olarak fresko Mekke - Medine resimlerinin yapıldığı dikkati çeker. Bu salondan caminin içindeki ve yine Fossati tarafından yapılan Neo-Bizans üslûbundaki hünkâr mahfiline geçilmektedir.

Bu arada XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren özellikle de II. Mahmud döneminde bazı camilere ahşap kasırlar eklenmiştir. Beyazıt Camii (1505) ve Atik Vâlide Camii'ndeki (1582) barok ve empire üslûplarına bağlanan ayrıntılarıyla klasik üslûptaki camilere uyum sağlayamayan, kâgir harim kitlesine eklenmiş ahşap çıkmalar şeklinde tasarlanan kasırlar örnek olarak verilebilir.

Diğer taraftan geç dönemde inşa edilen veya yenilenen tarikat yapılarının bazılarında, özellikle saray çevresiyle yakın ilişkileri olan mevlevihânelerde, diğer tarikatların âsitânelerinde ve önemli tekelerinde, hünkâr mahfillerinin arkasından hemen hepsi semâhâne veya tevhid-

hâne binalarına bitişik, çoğunluğu ahşap, daha ziyade "hünkâr dairesi" düzeyinde mütevazı bölümler tasarlanmıştır. Kasımpaşa ve Galata mevlevîhânelerindeki kasr-ı hümâyûn selâmlık kanadı ile kaynaştırılmış, Ertuğrul Tekkesi'nde ise girişin yer aldığı güney kesimin üst katına yerleştirilerek yapının bünyesi içine alınmıştır. Buna karşılık Yenikapı ve Bahariye mevlevîhâneleriyle Selimiye, Şah Sultan ve Hasırîzâde tekkelerinde, kasr-ı hümâyûnların ahşap direkli veya konsollu çıkmalarla cephede belirtilmiş olduğu görülür. Bir istisna oluşturan Merkez Efendi Tekkesi'nde ise hünkâra tahsis edilen oda tevhidhâne binasından soyutlanmış, derviş hücreleri ve selâmlık birimleri ile beraber türbenin doğusundaki şadırvan avlusunun çevresine yerleştirilmiştir.

İnî yapıların yanı sıra kışlalar ve askerî okullar başta olmak üzere birtakım resmî yapılarda da karşılaşılan kasr-ı hümâyûnların genellikle giriş cephelerinden algılanabilen, bazan da doğrudan girişin üzerine yerleştirilen çıkmalar şeklinde tasarlandığı görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı, Ankara, ts.; Ayda Arel, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul 1975, tür.yer.; Metin Sözen, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, tür.yer.; Sedat Hakkı Eldem, *Türk Evi- Osmanlı Dönemi*, İstanbul 1984, II, 212-230; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimârisi*, İstanbul 1986, tür.yer.; M. Baha Tanman, "Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne İlişkin Bazı Gözlemler", *Aslanapa Armağanı*, İstanbul 1996, s. 253-280; a.mlf., "Hünkâr Kasrıları", *DBİst.A*, IV, 100-102.

M. BAHÂ TANMAN

KASRÎŞİRİN ANTLAŞMASI

Osmanlılar'la Safevîler arasında
1639'da imzalanan
ve bugünkü Türkiye-İran doğu sınırını
belirleyen antlaşma.

XVII. yüzyılın başlarından beri aralıklarla süregelen Osmanlı-İran savaşları IV. Murad'ın tahta çıkıp idareye hâkim olduğu sıralarda yeniden alevlenmişti. Şevval 1044'te (28 Mart 1635) Revan Seferi'ne çıkan IV. Murad, Bağdat'ı kurtarmak için ikinci defa harekete geçerek burayı almıştı. Bağdat'ın muhasarası ve yeniden zaptı sonrasında (Şâban 1048 / Aralık 1638) İran Şahı Safî'nin ordusu, Rüstem Han kumandasında Diyâle nehrinin doğusunda bulunan Kasrîşîr'in şehri yakınlarına çekilmişti. Osmanlı ordusu da Sad-

razam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın idaresinde Diyâle nehrinden geçerek Derteng yakınlarına gelmişti. Burada Kars'ın İran'a verilmesi karşılığında yapılan barış teklifini reddeden Kara Mustafa Paşa, Hankâh-ı Kebîr ve Zühâb ovasına kadar ilerledi. Esasen 1039'da (1630) başlayıp 1048'e (1638) kadar Azerbaycan ve Irak cephelerinde devam eden savaşların sona ermesini her iki taraf da arzu etmekteydi. İki devlet arasındaki sınırın uzunluğu 2185 km. olmakla beraber (Hubbard, s. 1-2), bunun sadece Ağrı dağı ile Şattûlarap arasındaki 1296 kilometrelik kısmında ihtilâf mevcuttu (Sykes, s. 365). Barış müzakerelerine Kasrîşîr'in yakınında dağların eteğinde bulunan Zühâb'da başlandı. Dolayısıyla bazı kaynaklarda antlaşma Zühâb Antlaşması şeklinde yer almaktadır. Görüşmelere şah adına vekili Saruhan ile başelçisi Şemseddin Muhammed Kulî Han katıldı (BA, İbnülemin Tasnifi, Hariciye, nr. 18 [Sınırnâme]). 11 Muharrem 1049'da (14 Mayıs 1639) başlayan ve üç gün devam eden müzakerelerden sonra 14 Muharrem'de (17 Mayıs) antlaşma imzalandı (Naîmâ, III, 429). Bu arada IV. Murad İstanbul'a hareket etmişti. Bu sebeple Zühâb'da varılan antlaşma, hükümdarın tasvibine sunulmak üzere Rebîülevvel 1049'da (Temmuz 1639) Muhammed Kulî Han tarafından İstanbul'a götürüldü (Kâtib Çelebi, II, 215; Naîmâ, III, 420). Dolayısıyla antlaşma 1049 yılı Şâban ayı başlarında (Kasım 1639 sonu) kesin olarak tasdik edilmiş oldu (Feridun Bey, II, 217-219). Antlaşmaya göre Irâk-ı Arab denilen Bağdat, Basra ve Şehrîzor bölgesi Osmanlılar'da kalmış, Revan ise Safevîler'e bırakılmıştır. Ayrıca Safevîler'in gerek Irak'a gerekse Kars, Ahıska ve Van'a tecavüzleri önlenmiştir.

Zühâb'da müzakereler üç günde tamamlandı ama iki devlet arasındaki ilişkiler uzun müddet bu antlaşmaya göre sürdü. Nitekim Nâdir Şah'la 1159 (1746) yılında imzalanan Kermen Antlaşması'nda 1639 Zühâb Antlaşması yenilendi. Yine 1823 ve 1847 tarihlerinde imzalanan I ve II. Erzurum antlaşmalarında da sınırlarla ilgili meseleler bu antlaşma esas alınarak çözümlendi. Zühâb'da varılan antlaşma ile 1639 yılına kadar devam eden Osmanlı-Safevî anlaşmazlığına kesin bir şekilde son verildi. Azerbaycan ve Irak üzerinde hak iddia eden her iki devletten Osmanlılar Revan'ı bırakırken Safevîler de Osmanlılar'ın Basra körfezindeki hâkimiyetlerini kabul ettiler.

Bu toprak değiş tokuşu ekonomik açıdan Osmanlılar'a büyük faydalar sağladı. Şah I. Abbas'ın 1005'te (1596) başşehirini Tebriz'den İsfahan'a nakletmiş olması ticaret yollarının güneye kaymasına yol açmıştı. Öte yandan şahın 1014'te (1605) İsfahan yakınlarında Ermeni tüccarlarına merkez olmak üzere Yeni Culfa'yı kurması ticaretin canlanmasına sebep olmuştu. Bu durumdan Osmanlılar da faydalandı. Nitekim tüccarlar buradan sahile inip deniz yoluyla Hindistan veya Batı ülkelerine, karadan Bağdat üzerinden Halep'e veya Musul üzerinden Diyarbekir ve diğer Anadolu şehirlerine İran'dan ipek, çeşitli kumaşlar ve başka ticarî maddeler götürmekteydiler. Bu sayede İran'ın dış ticareti büyük ölçüde gelişti ve 1640 ile 1670 yılları arasında sadece ipek ihracatı % 50 oranında XVII. yüzyıl başlarında 1.814.388 kilogramı bulan ipek ihracatı 1670'e doğru 2.721.582 kilograma ulaştı (*El² Suppl.*, [İng.], s. 274-276). Her iki devlet lehine görülen bu gelişme, 1736 yılında Afşar hânedanının kurucusu Nâdir Şah'ın iktidara geçmesine kadar devam etti.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İbnülemin Tasnifi, Hariciye, nr. 18 (Bağdat fethinde Vezîrîâzam Kara Mustafa Paşa tarafından şah cânibine gönderilen sulh ve sınırnâme); Ebû'l-Kâsım Evoğlu Haydar, *Evoğlu Münşeâtı*, British Library: (1) Add. 7688 (tasviri için, bk. Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 389-391); (2) Or. 3482 (tasviri için, bk. Rieu, *Catalogue*, s. 86-87); Feridun Bey, *Münşeât*, II, 217-219; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 215; Naîmâ, *Târih*, III, 420-429; P. Sykes, *A History of Persia*, London 1915, s. 365; G. E. Hubbard, *From the Gulf to Ararat: The Expedition Through Mesopotamia and Kurdistan*, London 1917, s. 1-2; Danişmend, *Kronoloji*, III, 375-384; R. Ferrier, "Trade from the mid-14th Century to the end of the Safavid Period", *CHIr*, VI, 412-490; Remzi Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İran Siyasî Antlaşmaları*, İstanbul 2001, s. 175-195; N. Steensgaard, "Harîr", *El²* (İng.), III, 210; H. İnalçık, "Harîr", a.e., III, 214; J. Carswell, "Djulfâ", a.e. *Suppl.* (İng.), s. 274-276.

RHODS MURPHY

KASRÎ, Abdülcelîl b. Mûsâ

(عبد الجليل بن موسى القسرى)

Ebû Muhammed Abdülcelîl b. Mûsâ
b. Abdülcelîl el-Ensârî el-Endelüsî el-Kasrî
(ö. 608/1211-12)

Kelâm, hadis ve tefsir âlimi, sûfî.

Aslen Evs kabilesine mensuptur. Kurtubalı (Cordoba) olmakla beraber Fas'ta Sebte (Ceuta) yakınlarındaki Kasrûabdülkerîm'de (Kasrûkûtâme) ikamet etmesi